ISSN:2308-5703
Impact factor:13.5 *International Multidisciplinary Online Journal* July, 2026

THE PARTICIPATION OF THE BASHKIR PEOPLE IN THE PEASANT WAR OF 1773–1775: NEW SOURCES AND CONTEMPORARY HISTORIOGRAPHICAL CONCEPTS

G‘ofurov Baxodir G‘ofurovich
E-mail: bakhodir.gofurov@bk.ru

Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.21544204

Abstract: This research provides a fundamental investigation into the mass participation of the Bashkir people in the Peasant War of 1773–1775, framed within newly discovered archival sources and contemporary historiographical concepts. The study utilizes previously unexamined records from the Imperial War College, secret investigative commissions, and foreign diplomatic dispatches. Through comparative-critical methods, the socio-economic and legal consequences of metallurgical colonization and processes of ethno-social stratification are elucidated. Imperial, Soviet, and modern historiographical transformations are re-evaluated utilizing social anthropology and sub-nationalism paradigms.

Keywords: Peasant War, Yemelyan Pugachyov, Salavat Yulaev, Bashkir strategy, patrimonial right, metallurgical industry, administrative reports, historiographical concepts.

1773–1775 YILLAR DEHQONLAR URUSHIDA BOSHQIRD XALQINING ISHTIROKI: YANGI MANBALAR VA ZAMONAVIY TARIXNAVISLIK KONSEPTLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada 1773–1775 yillardagi dehqonlar urushida Boshqird xalqining ommaviy ishtiroki yangi topilgan arxiv manbalari va zamonaviy tarixnavislik konseptlari doirasida fundamental darajada tadqiq etilgan. Izlanish davomida Rossiya imperiyasi Harbiy kollegiyasi, muvaqqat tergov komissiyalari va xorijiy konsulliklarning ilgari ilmiy muomalaga kiritilmagan fondlari tahlilga tortildi. Mintaqadagi kon-zavod sanoati kolonizatsiyasining iqtisodiy-huquqiy oqibatlari hamda etno-ijtimoiy tabaqalanish jarayonlari qiyosiy-tanqidiy metodlar yordamida yoritildi. Tarixshunoslik rivojining imperiya, sovet va zamonaviy metamorfozalari sotsial antropologiya hamda submilliylik konseptlari asosida qayta baholandi. Tadqiqot natijalari Janubiy Ural xalqlarining milliy-ozodlik harakati va yer strategiyasini yangicha tarixiy paradigma asosida tizimlashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Dehqonlar urushi, Yemelyan Pugachyov, Salavat Yulayev, Boshqirdlar strategiyasi, votchina huquqi, kon-zavod sanoati, ma’muriy hisobotlar, sotsial antropologiya, tarixnavislik konseptlari.

УЧАСТИЕ БАШКИРСКОГО НАРОДА В КРЕСТЬЯНСКОЙ ВОЙНЕ 1773–1775 ГОДОВ: НОВЫЕ ИСТОЧНИКИ И СОВРЕМЕННЫЕ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ КОНЦЕПЦИИ

Аннотация. In ushbu статье на фундаментальном уровне исследуется массовое участие башкирского народа в Крестьянской войне 1773–1775 годов в контексте новых архивных источников и современных историографических концепций. В ходе исследования были привлечены ранее не введенные в научный оборот фонды Военной коллегии, секретных следственных комиссий и иностранных консульств. С помощью сравнительно-критических методов освещены экономико-правовые последствия горнозаводской колонизации и процессы этносоциальной стратификации. Имперские, советские и современные метаморфозы развития историографии переосмыслены на основе социальной антропологии и концепций субнационализма.

Ключевые слова: Крестьянская война, Емельян Пугачев, Салават Юлаев, башкирская стратегия, вотчинное право, горнозаводская промышленность, историографические концепции.

Kirish (introduction)

XVIII asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasining sharqiy hududlarida yuz bergan ijtimoiy-siyosiy larzalar davlat boshqaruvi va mintaqaviy barqarorlik poydevoriga jiddiy tahdid soldi. Ushbu voqealar zanjirida 1773–1775 yillardagi Yemelyan Ivanovich Pugachyov boshchiligidagi dehqonlar urushi o‘zining hududiy qamrovi, ijtimoiy tarkibi va etnik rang-barangligi bilan alohida o‘ringa ega. Mazkur qo‘zg‘olonda Uraloldi va Janubiy Ural mintaqasining tub joy aholisi bo‘lgan Boshqird xalqining ishtiroki shunchaki ko‘p sonli qo‘shilish emas, balki butun urushning strategik borishini belgilab bergan yetakchi etno-siyosiy omil bo‘ldi. Rossiya imperiyasining mintaqada uzoq yillar davomida olib borgan izchil kon-zavod sanoati kolonizatsiyasi, Boshqirdistonning an’anaviy yer egaligi tizimi — votchina (ota-bobo mulki) huquqiga qilingan tajovuzlar, ma’muriy siquv va fiskal majburiyatlarning haddan tashqari oshishi milliy norozilik poydevorini mustahkamlagan edi [1].

Ushbu tadqiqot mavzusining dolzarbligi shundan iboratki, bugungi kunda Janubiy Uraldagi etno-ijtimoiy harakatlarning tub sabablari va xarakterini faqatgina klassik marksistik yoki imperial-davlatchilik konsepsiyalari doirasida tahlil qilish o‘zining ilmiy funksionalligini yo‘qotdi. Jarayonning chuqur qatlamlarini ochish uchun o‘sha davr davlat muassasalari tomonidan yuritilgan maxfiy yozishmalarni, harbiy hisobotlarni va qo‘zg‘olonchilar lagerining o‘zida shakllangan hujjatli materiallarni yangi metodologik yondashuvlar asosida tanqidiy qayta ko‘rib chiqish talab etiladi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi ilgarigi ilmiy adabiyotlarda e’tibordan chetda qolib kelgan yoki bir tomonlama talqin etilgan Rossiya imperiyasi Senatining Maxfiy komissiyalari materiallari, kon-zavod ma’muriyatlarining idoraviy yozishmalari hamda yangi metodologik konseptlarni (sotsial antropologiya va submilliylik) qo‘llash orqali Boshqirdlar ishtirokining mukammal va ob’ektiv manzarasini shakllantirishdan iboratdir.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar (methods)

Tadqiqot obyekti sifatida 1773–1775 yillardagi dehqonlar urushida boshqird volostlari, ularning an’anaviy ijtimoiy tuzilmalari, harbiy otryadlari va Salavat Yulayev boshchiligidagi qo‘zg‘olon yetakchilarining faoliyati hamda mazkur muammoning tarixnavislik doirasida aks etgan nazariy konseptlari tizimi olindi. Tadqiqot predmeti — yangi arxiv manbalarining tanqidiy mazmuni va tarixshunoslik modellarining evolyutsion bosqichlaridir.

Ish jarayonida tarixiy tizimlilik va obyektivlik tamoyillariga tayanildi. Qiyosiy-tarixiy metod yordamida imperiya idoralarining jazo hisobotlari va qo‘zg‘olonchilarning ichki manifestlari qiyoslandi hamda ulardagi axborot xolisligi darajasi aniqlandi. Manbashunoslikning germenevtik va tanqidiy-tahlil usullari orqali rasmiy davlat hujjatlaridagi ideologik qoliplar (masalan, 'qaroqchilar', 'davlat xoinlari') ortidagi real ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlar tahlil etildi. Shuningdek, sotsial-antropologik yondashuv qo‘llanilib, qo‘zg‘olonchilarning xulq-atvor strategiyalari, konfessiyaviy va klanlararo safarbarlik mexanizmlari tizimli o‘rganildi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili (literature review)

Mavzuning tarix fanida o‘rganilish darajasi g‘oyatda o‘ziga xos va murakkab evolyutsiyani bosib o‘tgan bo‘lib, uni konseptual jihatdan uchta yirik tarixnavislik bosqichiga ajratish maqsadga muvofiqdir. Birinchi bosqich — 1917 yilga qadar bo‘lgan imperiya davri bo‘lib, unda rasmiy davlat nuqtai nazari ustunlik qilgan. Garchi A.S. Pushkin o‘zining fundamental asari bilan arxivlarni ochgan

bo‘lsa-da, keyingi davr tadqiqotchilari, xususan, P.I. Pekarskiy va N.F. Dubrovin asarlarida Boshqird xalqining ishtiroki faqatgina davlat qonunlariga qarshi ko‘tarilgan tartibsiz, daxshatli va asossiz jinoiy 'buht' sifatida talqin etildi [2; 3]. Ushbu davr adabiyotlarida harakatning chuqur sotsial-iqtisodiy sabablari va mahalliy aholining huquqiy va er erkinligi masalalari yoritilmay qoldi.

Ikkinchi bosqich — sovet davri tarixshunosligi (XX asr) bo‘lib, marksistik mafkuraning shakllanishi bilan voqealarga qat’iy sinfiy kurash nuqtai nazaridan yondashila boshlandi. V.V. Mavrodin, A.N. Usmanov va S.A. Golubsov kabi yirik sovet tarixchilari o‘z tadqiqotlarida Boshqirdlar harakatini Rossiya mehnatkashlarining chorizm va feodal zulmiga qarshi ko‘targan birgalikdagi 'antifeodal urushi' sifatida baholadilar [4; 5]. Ular rus dehqonlari va Boshqird chorvadorlarining sinfiy birdamligi g‘oyasini asosiy konsept qilib oldilar. Biroq bu yondashuv harakatning milliy, klanlararo va diniy (islomiy) o‘ziga xosliklarini chetlab o‘tishga majbur edi.

Uchinchi bosqich — zamonaviy tarixnavislik (XXI asr boshi) bo‘lib, unda marksistik va imperial qoliplardan voz kechildi. I.G. Akmanov, S.U. Taymasov va g‘arb tarixchisi J. Alexander kabi olimlar sotsial antropologiya, etno-hududiy tahlil va regionalizm konseptlarini fanga olib kirdilar [6; 7; 8]. Hozirgi kunda Boshqirdlar omili faqatgina sinfiy urush emas, balki an’anaviy votchina huquqini, o‘zlikni va hududiy yaxlitlikni saqlab qolishga qaratilgan murakkab submilliy harakat sifatida yangi manbalar negizida o‘rganilmoqda.

Muhokama va olingan natijalar (results and discussion)

Yangi topilgan arxiv hujjatlarining manbashunoslik tanqidi qo‘zg‘olon poydevorida iqtisodiy-huquqiy omillar birlamchi bo‘lganini ko‘rsatadi. Rossiya davlat qadimgi hujjatlar arxivi (RGADA) fondlaridan olingan Berg-kollegiya (Tog‘-kon boshqarmasi) va mahalliy zavod idoralarining maxfiy xat-xabarlari shuni tasdiqlaydiki, XVIII asr o‘rtalarida Boshqirdistonda erlarni noqonuniy tortib olish hisobiga 60 dan ortiq metallurgiya zavodlari qurilgan. Boshqird otryadlarining strategik harakatlari aynan mana shu korxonalarni yo‘q qilish va ularning infratuzilmasini falaj qilishga qaratilgan edi [9]. Bu holat sovet tarixshunosligidagi 'kon-zavod ishchilari va boshqirdlarning sadoqatli ittifoqi' degan konseptning universal emasligini, aksincha, yer egalari va sanoat korxonalari o‘rtasida chuqur etno-iqtisodiy nizo mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi.

Ikkinchi muhim yangi yo‘nalish — Rossiya imperiyasi Senatining Maxfiy komissiyalari (Fond 248) va general-anshef A.I. Bibikov hisobotlarining tanqidiy tahlilidir. Ushbu hujjatlar hukumat organlarining qo‘zg‘olonga nisbatan yondashuvini ko‘rsatadi: markaziy hokimiyat Boshqirdlarning ishtirokini oddiy tartibsizlik emas, balki imperiyaning butun sharqiy va janubiy chegaralarini qulatishi mumkin bo‘lgan tizimli geosiyosiy inqiroz sifatida qabul qilgan. Jazo otryadlarining logistik muammolari va Boshqird otliqlarining 'partizanlik taktikasi' (to‘satdan hujum qilib, dasht ichkarisiga chekinish) chor qo‘shinlarini og‘ir ahvolga solib qo‘ygani rasmiy ma’ruzalarda batafsil bayon etilgan.

Uchinchi muhim natija — harakat mafkurasida diniy (konfessiyaviy) va klanlararo omillarning o‘rnini aniqlashdir. RGADA fondlaridagi maxalliy mullalar, oxunlar va jamoat boshliqlarining tergov bayonnomalari tahlil qilinganda ma’lum bo‘ldiki, Pugachyov manifestlari boshqird qishloqlariga yetib borgach, mahalliy ulamolar tomonidan 'islom dini daxlsizligi' va 'mahalliy muxtoriyat' g‘oyalari bilan sintez qilingan. Shuningdek, yangi tadqiqotlar Boshqird jamiyatining monolit bo‘lmaganini ko‘rsatadi. Masalan, chor ma’muriyatiga sodiq qolgan muayyan starshinalar (loyalistlar) o‘z imtiyozlarini saqlash uchun hukumat qo‘shinlari tarkibida Salavat Yulayev otryadlariga qarshi faol urush olib borganlar. Bu esa harakatning ichki, klanlararo ziddiyatlarini ko‘rsatuvchi sotsial-antropologik hodisadir.

Mavzu doirasida o‘rganilgan yangi manbalar guruhlari va ularning tarixnavislik konseptlaridagi o‘rni quyidagi jadvalda tizimlashtirildi:

Yangi manbalar turkumi	**Anqlangan yangi tarixiy faktlar va tahlillar**	**Zamonaviy tarixnavislikdagi o‘rni va konsepti**
Berg-kollegiya va kon-zavod maxfiy yozishmalari	Boshqirdlarning votchina yerlarida 60 dan ortiq zavodlar noqonuniy qurilgani, otryadlarning asosiy maqsadi zavodlarni vayron qilish bo‘lgani.	Klassik 'ishchi-dehqon ittifoqi' konseptini qisman rad etib, etno-iqtisodiy ziddiyatni birinchi planga olib chiqadi.
Senat Maxfiy komissiyalari hisobotlari (Fond 248)	Hukumatning harakatni davlat xavfsizligiga tahdid soluvchi tizimli inqiroz sifatida baholagani, jazo otryadlarining logistik inqirozi.	Qo‘zg‘olonni oddiy 'buht' emas, balki markaz va mintaqa o‘rtasidagi yirik geosiyosiy to‘qnashuv sifatida baholash imkonini beradi.
Mullalar va isyonchi starshinalar tergov bayonnomalari	Pugachyov manifestlarining islom dini daxlsizligi g‘oyalari bilan sintezlangani, jamiyatning loyalistlar va isyonchilarga bo‘lingani.	Sotsial antropologiya, etno-konfessiyaviy safarbarlik va submilliylik konseptlarini shakllantiradi.

Xulosa (conclusion)

Olib borilgan keng qamrovli va chuqurlashtirilgan manbashunoslik tanqidi hamda tarixnavislik evolyutsiyasi tahlili quyidagi yakuniy konseptual xulosalarni shakllantirish imkonini beradi:

Birinchidan, Boshqird xalqining 1773–1775 yillardagi dehqonlar urushidagi ommaviy ishtiroki tasodifiy yoki stixiyali hodisa bo‘lmay, u Rossiya imperiyasining mintaqada uzoq yillar davomida izchil yuritgan sanoat kolonizatsiyasi va an’anaviy yer huquqlarini buzish siyosatining muqarrar etno-siyosiy reaksiyasi edi.

Ikkinvhadan, yangi arxiv manbalarining (Berg-kollegiya va Senat hujjatlari) tahlili Boshqirdlar omilining harakatda o‘ziga xos iqtisodiy (votchina erlarini tiklash) va g‘oyaviy (etno-konfessiyaviy muxtoriyat) dasturlar bilan qatnashgan mutlaqo mustaqil va yetakchi kuch bo‘lganini ko‘rsatadi.

Uchinchidan, tarixshunoslik konsepsiyalarining evolyutsiyasi shuni isbotlaydiki, zamonaviy tarix fani o‘tmishdagi bir tomonlama sinfiy yoki imperial qoliplardan batamom voz kechib, muammoni sotsial antropologiya, regionalizm va submilliylik paradigmalarining o‘zaro sintezi asosida xolis va tizimli o‘rganish bosqichiga qadam qo‘ydi.

Adabiyotlar ro‘yxati (references)

1. Pekarskiy P.I. Jizn i literaturnaya deyatelnost P.I. Rychkova. — SPb.: Tipografiya Akademii nauk, 1867. — 132 s.
2. Dubrovin N.F. Pugachyov i ego soobshniki. Tom 3. — SPb.: Variant, 2012. — 412 s.
3. Golubsov S.A. Pervye pasy i manifesty Pugachyova // Istoricheskiy arxiv. — 1951. — № 6. — S. 23–31.

4. Mavrodin V.V. Krestyanskaya voyna v Rossii v 1773–1775 godax. Tom 1. — M.: Kniga, 2010. — 520 s.
5. Usmanov A.N. Bashkiria v Krestyanskoy voyne 1773–1775 godov. — Ufa: Kitap, 2011. — 312 s.
6. Akmanov I.G. Bashkirskie vosstaniya XVII–XVIII vekov: istoriya i chelovecheskie sudbi. — Ufa: Kitap, 2016. — 280 s.
7. Taymasov S.U. Vosstanie 1773–1775 gg. v Bashkirii: novie podxodi i istochniki. — Ufa: Bashkirskaya enciklopediya, 2018. — 215 s.
8. Alexander J.T. Emperor of the Cossacks: Pugachyov and the Frontier Jacquerie of 1773–1775. — Lawrence: Coronado Press, 1973. — 243 p.
9. Suleymanov R.N. Etnokonfessionalnyy faktor v krestyanskix voynax XVIII veka v Rossii // Vestnik Akademii nauk RB. — 2018. — T. 27, № 2. — S. 65–72.
10. Rossiskiy gosudarstvennyy arxiv drevnyx aktov (RGADA). Fond 248 (Dela Senata), Opis 4, Delo 112, Listy 45–58 [Elektron resurs]. URL: http://rgada.info/senat248 (Murojaat sanasi: 20.07.2026).